

İBN EBİ'L-İZZ'İN "İTTİBÂ'" ADLI RİSALESİ BAĞLAMINDA EBU HANİFE VE HANEFİ MEZHEBİ ÖRNEĞİNDE TAKLİDE DAİR GÖRÜŞLERİ*

Ahmet İNANIR**

Özet

İslam hukuk tarihinde ictihad, ittibâ' ve taklit öteden beri tartışılan konuların başında gelmektedir. İbn Ebi'l-İz, taklidin ve taassubun ön plana çıktığı bir dönemde ictihad ve ittibâ'yı savunan görüşleriyle dikkatleri üzerine çekmektedir. O, Bâbertî'nin Ebu Hanife ve Hanefi mezhebinin mutlak surette taklit edilmesi gerektiği ile ilgili iddialarını reddetmektedir. Taklit yerine delil kuvvetinin esas alınması gerektiğini belirtmektedir. O'nun her türlü taklide karşı ortaya koyduğu eleştiriler hala önemini ve güncelliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taklit, Ebu Hanife, İbn Ebi'l-İz, Bâbertî, Hanefi Mezhebi.

* Bu çalışma Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
ahmet.inanir52@gop.edu.tr

IBN EBI'L-İZ'S VIEWS AT THE MODEL OF ABU HANIFA AND THE HANAFI MADHHAB ABOUT TAQLID IN THE CONTEXT OF HIS TREATISE NAMED IS ITTIBA

Abstract

Ijtihad, ittiba and taqlid the issue topics which are discussed routinely in the Islamic law history. Ibn Ebi'l Iz has drawn attention to his ideas defending ijthihad and ittiba at a period that the taqlid and fanaticism have been forefront. He rejects to Baberti's claims about that Abu Hanifa and the Hanafi madhhab should be absolutely imitated. He specifies need to be based on the evidenced strength instead of taqlid. The criticisms is put forward to against all taqlid by him, and his critisims which is still maintain the importance and timeliness

Key Words: Taqlid, Abu Hanifa, Ibn Abi'l-Iz, Baberti, Hanafi Madhhab.

Giriş

Bu çalışma İbn Ebi'l-İz lakabıyla meşhur olan Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Ali b. Alâiddîn Ali b. Muhammed ed-Dımışkî (ö. 792/1390)'nin, Ekmelüddin el-Bâbertî (ö. 792/1390)'ye ait "*en-Nüketü'z-zarîfetü fi tercihi'l-mezhebi Ebî Hanife*"¹ adlı risalesine yazdığı "*el-İttibâ*" adlı reddiyesi bağlamında taklide dair görüşlerini konu almaktadır².

¹ Muhammed b. Mahmud b. Ahmed Ekmelüddin el-Bâbertî, "*en-Nüketü'z-zarîfetü fi tercihi'l-mezheb-i Ebî Hanife*", Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, vr. 204b-211b.

² Risalenin Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr 3613; Lâleli, nr. 706; Şehit Ali Paşa, nr. 2732 de nüshaları mevcuttur. Aynı risaleyi Muhammed Ataullah Hanif Lahor 1401/1959'da neşretmiş daha sonra Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî bu naşirin not ve açıklamalarını da dikkate alarak ikisi adına yayımlamıştır. Çalışmada burada yer alan metin esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebi'l-İz el-Hanefi, *el-İttibâ*, Tahkik Eden: Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî, 2. Baskı, Lahor, Mektebetü's-Selefiyye Yay., 1985).

Sahabe, tâbiûn ve müctehid imamlar devrinde Müslümanlar bir tek müctehide bağlanmaksızın bunlardan herhangi birine tâbi olmuşlardır. Sonraki devirlerde meydana gelen siyasî ve sosyal şartların bir sonucu olarak mezhepler teşekkül etmiştir. İbn Ebi'l-İzz'in yaşadığı dönem klasik fakihler tasnifinde taklit devri olarak kabul edilir. Bu, ictihad ruhunun ortadan kalkıp yerini taklit ruhunun kapladığı, çeşitli mezhep sâliklerinin birbiri ardında namaz kılmalarının dahi caiz olup olmadığının tartışıldığı ve Kâbe'de bile her mezhepten bir imamın tayin edildiği bir dönemdir³. Yine bu dönemde neredeyse bütün âlimler ictihad kapısının kapandığı konusunda görüş birliği etmişler, yalnız kapandığı tarih konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi hicretten iki yüz yıl, kimi Şafiî'den, kimi Evzâî'den, kimi de Süfyan'dan sonra kapandığını iddia etmiştir⁴. İşte bu fikir ortamında ictihad ederek mezhep görüşü dışına çıkmak gerçekten büyük bir cesaret gerektirmektedir. Bu bağlamda İbn Ebi'l-İz yaşadığı çağın özelliklerinin dışına çıkabilen ender fakihlerden biridir. İbn Ebi'l-İz Memlûk Devleti zamanında yaşamıştır.

Memlûk Devleti, Müslümanların Moğol ve Haçlı saldırılarına uğradığı bir dönemde pek çok âlimi himaye etmiştir. Memlûk devlet adamları, eğitim ve öğretime önem vermiş, mevcut medreselerin yanına yeni medreseler yapmış, bu sayede Kahire ve Dımeşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir. Medreselerin çoğu Sünnî dört mezhep üzerine öğretim yapan fıkıh medresesi hüviyetinde olup bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkıh okutulmuştur⁵. İbn

³ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, İz Yay., 1999, s. 256 vd; İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 92.

⁴ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 41.

⁵ M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1961, s. 147; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. V, s. 222; Ahmet İnanır, "Ekmelüddin el-Bâbertî'nin "En-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercihî Mezhebi Ebi Hanife" Adlı Risalesi Bağlamında Türklerin Hanefiliği Tercih Gerekçeleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 2, Güz 2012 (77/93), s. 81.

Ebi'l-İz bir mezhebin fıkhının okutulması şartının hükümsüz olduğu görüşündedir⁶.

Mısır tarihi incelendiğinde görülecektir ki, mezheplerin etkinlikleri tarihi seyir içerisinde devlet adamlarının tercihlerine göre değişime uğramıştır. Nitekim daha önce Malikiler ön planda yer alırken Eyyûbîler döneminde ise Şafîiler yeniden hâkim mezhep haline gelmişlerdir⁷. Memlûklar dönemine gelindiğinde ise, ileri gelen Türk asıllı yöneticilerin diğer mezheplere nazaran Hanefi mezhebinin himaye edilip desteklenmesine yönelik vakıflar tesis ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat bu yöneticilerin diğer mezhepleri de kapsayıcı girişimlere, yani bir anlamda Hanefi mezhebi dışındaki farklı arayışlara- Bâbertî örneğinde olduğu gibi- şiddetli bir şekilde muhalefet ettikleri görülmektedir⁸.

İslam hukuk tarihine bakıldığında Harun Reşid'in Muvatta'yı resmi hukuk kodu olarak benimseme girişimi dikkate alınrsa, yöneticilerin daha ilk dönemlerden itibaren ictihadla oluşacak yeni hukuk kuralları yerine bir mezhebi benimseme temayülü içinde oldukları görülür⁹. Öteden beri Memlûk sultanlarının ülkede hukukî birlik ve emniyetin sağlanması amacıyla çeşitli arayışlara giriştikleri söylenebilir. Nitekim Memlûk Sultanı el-Melikü`z-Zâhir Baybars (ö. 676/1277) diğer üç büyük mezhep mensuplarının işlerini görmek için bunların yanına birer kâdıkdât tayin etmiştir¹⁰. Kadıaskerler de Şâfiî, Hanefî ve Malikî mezheplerinden tayin edilmiş olup, bunlar daima sultanın maiyetinde bulunarak söz konusu mezheplere mensup askeri sınıfın şer'î ve hukukî işlerine bakmakla

⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 90.

⁷ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 26; "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVII, s. 521.

⁸ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 210b-211a; İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 89-90.

⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, 35.

¹⁰ Tekindağ, *a.g.e.*, s. 147; W. Heffening, "Şafîî, Muhammed b. İdris", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1979, c. XI, s. 271; Koprman, *a.g.m.*, s. 222.

görevliyidiler¹¹. Buna karşılık İbn Ebi'l-İz, üç mezhepten kâdılkudât tayininin mezhep taassubunu artırdığını, halkın maslahat ve hukukunu zayi ettiğini iddia etmektedir¹². Zira bir mezhebin devlette etkili bir şekilde temsil edilmesi aynı zamanda o mezhep mensuplarının kâdılkudât, kazasker, kadı, müderris ve dârüladl müftüleri olarak tayin edilmesine imkân sağlamakta bu da mezhep üstünlüğü tartışmalarına zemin hazırlamaktadır¹³.

İlk dönemlerden itibaren Ebu Hanife'nin ehl-i rey olup Hz. Peygamber'in sünnetine muhalefet ettiği iddia edilmiştir. Hicri IV. asırdan itibaren de mezhep taassubunun ilerlemesiyle birlikte Hanefiler ile Şafiiler arasında Ebu Hanife ve Hanefi mezhebi hakkında yapılan tartışmalar daha da artmıştır¹⁴. İbn Ebi'l-İzz'in yaşadığı bu dönemde Ebu Hanife'nin Buhârî (ö. 340)'nin Sahih'inde yer alan hadisleri bilmediği ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in bazı hadislerine muhalefet ettiği iddia edilmiştir. Hanefi mezhebi mensuplarından gelen talep üzerine Bâbertî, Ebu Hanife hakkında Hanefileri bilgilendirmek, kimi insanlara göre zayıf gibi görünen yönlerini güçlendirmek, İmam Ebu Hanife ve mezhebini taklit etmeyi diğerlerini taklit etmekten üstün tutup, bu mezhebin taklidini teşvik etmek amacıyla bu risaleyi yazmıştır. Burada inanç, yargı ve yönetim başta olmak üzere pek çok alanda işlerin sağlıklı yürüyebilmesi ve kamu yararının sağlanabilmesi için Hanefî mezhebini uygulamanın gerekli olduğunu iddia etmiştir¹⁵. İbn Ebi'l-İz de çağdaşı Bâbertî'nin iddialarına karşı cevap vermek, ümmetin mezhepçilik taassubuna düşerek ayrılığa düşmesine engel olmak ve hükümlerde delil kuvvetinin esas olduğunu (ittibâ') dikkatlere sunmak amacıyla reddiyesini kaleme

¹¹ Tekindağ, *a.g.e.*, s. 148; İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 94.

¹² İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 91.

¹³ Tekindağ, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴ Muhammed Ebu Zehrâ, *Ebu Hanife*, (Çeviren; Osman Keskiöglü), Konya 1959, s. 7-9, 298.

¹⁵ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 204b; İnanır, *a.g.m.*, s.78.

almıştır. İbn Ebi'l-İzz'e göre Ebu Hanife'nin Rasûlullah'a muhalefet ettiği iddiası tamamen yalan ve iftiradır. O'na dil uzatan kimseler her türlü kınamayı hak eder. O, bu konuda Bâbertî'yle hem fikirdir fakat O'na göre Bâbertî, Ebu Hanife'yi savunurken bir başka imama ve mezhebe haksızlık yapmaktadır¹⁶.

Bu dönem Memlûk Devleti'nde asıl tartışma ve rekabetin Bâbertî ve İbn Ebi'l-İz örneğinde olduğu gibi ictihad ve ittibâ' taraftarı Hanefilerle, mezhep taraftarı Hanefilerin arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasında da bir mücadele olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin risalesinde yer alan birçok meselede Malikî ve Hanbelî mezheplerinin Şafiîlerle aynı görüşte olmasına rağmen sadece Şafiîlerin hedef alınmasını hakkaniyete ve ilmî objektifliğe uygun bulmamaktadır¹⁷. Kısaca bu dönemin, hem mezheplerin kendi içinde hem de diğer mezheplerle arasında yoğun tartışmaların yapıldığı bir devre olduğu söylenebilir¹⁸.

İbn Ebi'l-İz, pek çok âlim yetiştirmiş ve atalarının büyük bir kısmı kadılık yapmış ilmiye sınıfından bir aileye mensuptur. Amcasının oğlu Necmeddin 776 (1374) yılının sonlarında Mısır kadılığına tayin edilince onun yerine vekâleten Dımeşk'ta Hanefi kadısı olmuştur. Yüz gün gibi kısa bir süre sonra boşalan Mısır kadılığına getirildiyse de iki ay görev yaptıktan sonra istifa ederek Dımeşk'a dönmüş ve tekrar müderrislik vazifesini yürütmeye devam etmiştir¹⁹. el-Melikü'l-Eşref Şa'bân (ö. 778/1376)'ın, İbn Ebi'l-İz gibi ictihad ve ittibâ' taraftarı bir kimseyi Şam'dan Mısır'a kadı tayin etmesi birçok Hanefi mezhebi mensuplarını rahatsız etmiştir. Bunu fırsat bilen bazı emirlerin özellikle de o dönemde Tablhâne emirliği yapan ve altı yıl gibi kısa bir süre sonra da iktidarı ele

¹⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, 28.

¹⁷ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 62-63.

¹⁸ İnanır, *a.g.m.*, s. 83.

¹⁹ Ferhat Koca, "İbn Ebi'l-İz", *DİA*, İstanbul, 1991, c. XIX, s. 468-469.

geçiren Zahir Berkuk (ö. 802/1399)'un Bâbertî'den bilimsel bir cevap rica etmesi muhtemeldir²⁰. Zira Berkuk'un Bâbertî'yle var olan geçmişe dayanan dostlukları bunun çok da uzak bir ihtimal olmadığını akla getirmektedir. Nitekim İbn Ebi'l-İzz'in iddiasına göre daha önceki dönemlerde de bazı emirler fakihlerle anlaşarak sultan aleyhinde ne olduğu tam olarak bilinmeyen münker bir sözü dillerine dolayıp Allah'ın ortadan kaldırdığı cahiliye dönemine ait taassubu yeniden diriltmeye çalışmışlardır²¹. Nitekim Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) 1400 yılında Kahire muhtesibi olduğu dönemde Emir Cekem arasındaki dostluk sebebiyle Emir Yelbuga'nın söz konusu emire bir şey yapamadığından intikamını kendisinden almaya çalıştığını ifade etmektedir²². Dolayısıyla Memlûk emirlerinin ulemâ ile dostluklar kurarak konumlarını güçlendirmeye çalıştıkları, ulemânın da çeşitli atamalarda emirlerden istifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Bâbertî'nin risalesini 776 (1374) yılında yazdığı, İbn Ebi'l-İzz'in azlinin de aynı yıl gerçekleştiği dikkate alındığında, bu eserin onun azlinde etkili olduğu söylenebilir. Çünkü o, risalesinde bizzat dönemin Memlûk hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân'a hitaben Hanefî mezhebinin taklidi dışındaki arayışların yanlış olduğunu ifade etmektedir²³. İbn Ebi'l-İz ise bir mezhebi taklit etmenin selef yani sahabe ve tabiînin yolu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır²⁴.

İbn Ebi'l-İzz'in ilmî kişiliğini yansıtan en önemli özelliklerinden biri de onun Hanefî mezhebine bağlı bir muhitte yetişmesine ve aile içinden

²⁰ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 204b.

²¹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 89.

²² Talat Sakallı, "Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1987, s. 48; Abdullah Kahraman, "Bedrüddin el-Âynî'nin Remzü'l-Hakâyık Adlı Eseri ve Bazı Fikhî Meselelere Yaklaşımı", *Uluslararası Bedrüddin el-Âynî Sempozyumu*, Gaziantep, 2013, s. 308.

²³ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 210b-211a.

²⁴ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 43-44.

birçok Hanefî âlimi bulunmasına rağmen diğer mezheplerin görüşlerine olan vukûfiyeti sebebiyle bazı konularda mezhebin yerleşik ictihadlarına aykırı görüşleri tercih etmiş olmasıdır. O'nun, Dımeşk'te Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328)'nin fikirlerinin tartışıldığı bir muhitte bulunduğu ve İbn Teymiyye'nin öğrencilerinden olan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 750/1350) ile Ebu'l-Fidâ İbn Kesir (ö. 774/1374)'den önemli ölçüde faydalandığı için taklide ve mezhep taassubuna karşı bir tavır sergilediği söylenebilir. Nitekim araştırma konusu eserinde mensûh hadislerin sayısı ile ilgili İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşlerine atıfta bulunmaktadır²⁵. Bu özelliğinin doğal bir sonucu olarak bazı konularda Hanefi fıkıh geleneğine aykırı kendine has görüşleri vardır²⁶. Nitekim bu farklı yaklaşımı kendisinin çeşitli sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Örneğin İbn Ebi'l-İz, edip ve şair İbn Eybek ed-Dımeşkî'nin Hz. Peygamber için yazdığı kasidede yer alan bazı görüşlerini tenkit etmiştir. Bunun üzerine İbn Eybek bu tenkitleri bazı âlimlere göndererek görüşlerini almış, onlar da İbn Ebi'l-İzz'in tenkitlerini reddetmiştir. Bu haberin Mısır'da duyulması üzerine Memlûk Sultanı Berkuk, bir ferman göndererek İbn Ebi'l-İzz'in yargılanmasını istemiştir. İlmî mütalaalarından dolayı yargılanan (ö. 784/1382) İbn Ebi'l-İz, dört ay hapis cezası almıştır. Kısaca Hanefi mezhebinin diğer mezheplerden üstün olduğunu iddia eden Bâbertî emir ve sultanlarla iyi ilişkiler içindeyken, taklide ve mezhep taassubuna karşı tavrından dolayı İbn Ebi'l-İz, önce kadılıktan azledilmiş, özgün görüşlerinden dolayı da cezalandırılmıştır. Sıkıntı ve ihtiyaç içinde geçen yıllardan sonra Rebûlevvel 791'de (Mart 1389) eski görevine iade edilmiştir. Daha sonra ilk hatipliğini dedesinin yaptığı Sâlihiyye'deki Câmiu'l-Efrem'e hatip tayin edilmiş ve bir yıl sonra da Zilkâde ayında 792 de (Ekim 1390) vefat etmiştir²⁷.

²⁵ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 50-51.

²⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 39-40, 89-90.

²⁷ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 14-16; Koca, *a.g.e.*, s. 469.

Sonuç olarak İbn Ebi'l-İzz *İttibâ'* adlı eserini Bâbertî'nin Hanefi mezhebinin diğer mezheplere, Ebu Hanife'nin diğer müctehidlere tercih edilmesi gerektiğine dair iddialarına karşı cevap vermek üzere yazdığından onun taklide dair görüşleri bu çerçevede tespit edilebilmektedir. Ancak tenkit ve değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesi için gerektiğinde Bâbertî'nin görüşlerine de yer verilecektir. Şimdi Ebu Hanife ve Hanefi Mezhebi bağlamında İbn Ebi'l-İzz'in taklide dair görüşleri tespit edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İbn Ebi'l-İzz'in, Ebu Hanife'nin Taklid Edilmesi ile İlgili Karşı Görüşleri

Mutlak surette bir imamın taklit edilmesi gerektiğini iddia eden mukallitler, söz konusu imamın diğerlerinden farklı ve fevkalade özellikleri olduğunu kabul ederler. Taklit taraftarı Bâbertî de Ebu Hanife'nin diğer imamlardan daha faziletli olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bâbertî, Ebu Hanife'nin kitap, sünnet, icma ve kıyasa bağlı olarak hüküm verdiğini iddia etmektedir. İbn Ebi'l-İz ise bu metodun sadece Ebu Hanife ve Hanefi âlimlere mahsus bir usûl olmadığını, Zâhirî mezhebinin kıyas delilini kabul etmemesi dışında diğer bütün İslam âlimlerinin de aynı metodu takip ettiğini dolayısıyla sadece bu özelliğin Ebu Hanife'yi diğer imamlara tercih etmeyi gerektirmediğini ifade etmektedir²⁸.

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin "Ebu Hanife müctehidlerin en önde gelenidir." iddiasını ise şu şekilde eleştirmektedir: Bu ifadeyle onun ümmetin müctehidleri içinde en önde geleni olduğunu kastediyorsa bu kesinlikle batıldır. Çünkü ondan önce sahabeden ve tâbiünden birçok müctehid vardı. Eğer o meşhur dört mezhep imamından daha önce olmayı kastediyorsa bu durumda İmam Malik onun muasıdır. Ebu

²⁸ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 44.

Hanife Hicrî 86 yılında doğmuştur ve 150'de vefat etmiştir. İmam-ı Malik ise Hicrî 93'te doğmuş ve 179'da vefat etmiştir. Yani onlar elli yedi sene aynı zaman diliminde yaşamışlardır. Onlardan birinin diğerinden daha önce ictihad ettiği de sabit olmamıştır. Sırf en önde olması sebebiyle taklit edileceğine dair bir delil de yoktur. İbn Ebi'l-İzz'e göre bu iddia kabul edildiği takdirde, Bâbertî gibi düşünen taklitçilerin Zeyd b. Sabit (r.a) ve Ömer (r.a) gibi sahabelerin veya Said b. Müseyyeb ve Kasım b. Muhammed gibi tabiinden imamların görüşlerini kendi imamlarının görüşüne tercih etmeleri gerekir. Hâlbuki nice talebeler vardır ki hocasından daha bilgili ve faziletlidir. Meselâ Ebu Hanife ve hocası Hammâd buna güzel bir örnektir. İbn Ebi'l-İz "Ebu Hanife'yi taklit edenler, niçin hocasını taklit etmezler" sorusunu sormaktadır. Ayrıca müteahhirin imama tabi olan kimseler "sonra gelen imam, mütekaddiminin imamların görüşlerine muttali olmuştur" diyerek Bâbertî'nin iddialarına karşı çıkabilir. Zira müteahhirin bir imam, mütekaddiminin de delillerini inceleyerek en sahih görüşü seçebilme imkânı vardır²⁹. Bize göre İbn Ebi'l-İzz'in ortaya koymuş olduğu bu deliller, Bâbertî'nin önce gelen müçtehide tâbi olunması gerektiği şeklindeki istidlalinin geçersizliğini ortaya koymaktadır.

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin "Ebu Hanife'nin asırların en hayırlı olanına yakın olduğu ve bu sebeple diğerlerine takdim edilmesi gerektiği" iddiasını ise şu şekilde eleştirmektedir: "Bir imamın diğerlerinden önce ya da sonra gelmiş olması veya daha önceki bir zamanda yaşamış olması tek başına diğerlerinden öncelikli olması için yeterli değildir. Üstelik bir kısmının diğer bir kısmına tercih edilmiş olması, o gruptaki herkesin diğer gruptaki herkese tercih edileceği anlamına gelmez. Âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre sahabenin her ferdi faziletlidir, sahabeden sonra gelenler ise sahabe gibi değildir. Nitekim onların içerisinde Haccâc

²⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 31-32.

b. Yûsuf (ö. 95/714) gibi kimseler de vardır. Ayette de belirtildiği üzere, fertlerin fazileti ancak takvâ iledir³⁰. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Arabın aceme, acemin araba, siyahın beyaza, beyazın siyaha bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvâdadır. Bütün insanlar Âdem’denir Adem ise topraktandır”³¹. Eğer Bâbertî’nin ileri sürdüğü bu iddia doğru kabul edilirse Malik b. Enes, taklit edilme konusunda Ebu Hanife’den daha evlâdır. Çünkü onun mezhebi Medine ehlinin mezhebidir. Dolayısıyla diğer merkezlerin mezhebinden daha sahihtir. Çünkü onlar diğer merkezlerden daha çok Rasûlullah’ın âsârına sahiptirler. Diğerleri sünnet bilgisi ve bunlara uyma bakımından Medine ehli gibi değildir. Buna rağmen Müslüman âlimlerden hiçbiri gerek bu dönemde gerek ise sonraki dönemlerde Medine dışındakilerin Medine ehlinin icmainsine uymasının gerekli olduğunu ileri sürmemiştir. Dolayısıyla ne Ebu Hanife’nin mezhebinin diğer mezheplere tercih edilmesi gerektiği ne de İmam Malik’in mezhebinin diğerlerine tercih edilmesi gerektiği iddia edilebilir³². İbn Ebi'l-İz, bu bağlamda İmam Şafiî ile Ebu Hanife’nin talebelerinden Muhammed b. Hasan’ın arasında geçen bir konuşmadan bahsetmektedir. Özetle ifade edilecek olursa İmam Şafiî’nin Muhammed b. Hasan’ın kendisine “Ebu Hanife ve Malik’ten hangisi daha bilgilidir” diye sorduğunu, kendisinin de “insafsızlık etmeyelim, Kur’an’ı, sünneti ve sahabe kavlini sizin arkadaşlarınız mı bizim arkadaşlarımız mı daha iyi biliyorlar?” dedim. O da “sizin arkadaşlarınız” dedi. “Şimdi geriye sadece kıyas kaldı. Kıyas da bunlar olmadan olmaz.” dediğini rivayet etmektedir. İbn Ebi'l-İz “Öyle zaman gelecek ki, insanlar ilim tahsili yolunda develeri yoracaklar, fakat Medine âliminden daha iyi bilen bir âlim bulamayacaklar”³³ hadisinin Malik’in bu üstünlüğünü açıkça gösterdiğini ifade etmektedir. O’na göre hadisin sıhhati ve delaleti konusunda itiraz

³⁰ Hucûrât, 106/13.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/411.

³² İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 26-28.

³³ Tirmizî, *İlim*, 2680.

edenler bulunsa da ileri gelen bazı âlimler bu kimsenin İmam Malik olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca Harun Reşid'in Muvatta'yı resmi hukuk kodu olarak benimseme girişimini İmam Malik'in "Sahabeler farklı şehirlere dağılmışlar, ben sadece kendi şehrimdeki ilmi topladım." diyerek reddettiğini ifade etmektedir³⁴.

İbn Ebî'l-İzz'e göre, eğer Bâbertî'nin "faziletli olanı taklit daha faziletlidir"³⁵ iddiası doğru kabul edilirse Ebu Hanife'nin taklit edilmemesi gerekir. Çünkü o tabînin büyüklerinden olan Şureyh, Said b. Müseyyeb, Kasım b. Muhammed ve Harise b. Zeyd'e muhalefet etmiştir. Mukallitler sahih hadis ile Ebu Hanife'nin görüşü tearuz etse, yine de Ebu Hanife'nin görüşünü esas alırlar. Söz konusu hadisin mensuh olduğunu iddia ederler. Hadis olduğu sabit ise te'vil ederler ve mümkün olduğu kadar tahrif ederler. Eğer hadis Ebu Hanife'nin görüşüne uygun ise, delil amacıyla değil, kendi görüşlerini kuvvetlendirmek için hadisi alırlar. İbn Ebî'l-İzz'e göre dört imamdan hangisinin üstün olduğunu Allah'tan başka kimse bilemez. Bir görüşün diğerinden üstün olduğunun tespiti iki imamdan hangisinin faziletli olduğunun tespitinden daha kolaydır. Çünkü hükümler kitab, sünnet, icma ve istinbat gibi delillere dayanır. Bu işi sahabe, tâbiîn, etbau't-tâbiîn, imamlar ve fukaha günümüze kadar yapmıştır. Âlimlerden birinin diğerlerinden üstün olduğu konusunda ne bir nass ne de bir icma vardır. Üstelik mukallitlerden biri dört imamdan birini diğerlerinden daha faziletli olduğu için taklit edemez. İbn Ebî'l-İz bunun mümkün olmadığını, kişinin bir mezhebi, babası, velisi veya bir arkadaşının yönlendirmesiyle taklit ettiğini belirtmektedir. O'na göre mukallitler, müctehid imamın isabet de hata da edebileceğini bilseler de bazı meselelerde delil, mensup olduğu imamın hilafına çıksa da yine de bağlı olduğu imamı taklit ederler ve böylece taassuba düşerler. O'na göre Bâbertî'nin iddia ettiği gibi Kitap ve sünnetten hükümleri sadece bir

³⁴ İbn Ebî'l-İz, *a.g.e.*, s. 34-35.

³⁵ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 206a.

imamın bilip diğerlerinin bilmemesi, birinin doğru diğerlerinin hatalı olduğu iddiası asla kabul edilemez³⁶. Evet Ebu Hanife, kitap, sünnet, icma ve kıyası kullanarak hüküm çıkarmıştır. Buradaki asıl sorun, Bâbertî'nin diğer imamların da aynı yöntemle hüküm çıkardıklarını kabul etmemesidir. O'na göre imamlar ihtihadlarında herkes gibi hata edebilir. Kendi aralarında delile bağlı olarak ittifaq ya da ihtilaf edebilirler. İttifaq ettikleri hükmü alıp ihtilaf ettiklerinde ise delili kuvvetli olanı tercih etmek gerekir. Kişi delil konusunda değerlendirme yapacak yetkinlikte değilse yorum yapmaz ve böylece kendi şerrinden insanları korur³⁷. İbn Ebi'l-İzz'e göre Bâbertî'nin "yalnız Ebu Hanife, içtihadında daima isabet etmiştir. Diğerleri isabet de etmişlerdir hata da etmişlerdir"³⁸ iddiasını birçok yönüyle tartışmalı bulmaktadır. O'na göre diğer âlimlere değil de yalnız bir âlime tabi olunması ve sadece onun içtihadında hatadan korunmuş olduğu iddiası akıllı kimsenin söyleyeceği bir söz değildir. Bu iddia sahibi aslında o kişiyi peygamber makamına çıkarmaktadır. Ayrıca belli bir imama taassup ile sıkı bir şekilde bağlanmak, Râfizîlerin yaptığı cinsten kınanmış bir vasıf ve cahiliye dönemi tutumudur³⁹.

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin "Ebu Hanife fıkıh ilminin tedvin ve tasnifinde öncülük etmiş ve fıkhı şahsiyet kazandırmıştır. Zira o, teorik meseleler ortaya koyarak cevaplandırmış, sebep ve gerekçelerini açıklayarak hükümler va'z etmiştir"⁴⁰ iddiasını doğru bulmamaktadır. O'na göre Ebu Hanife'nin fıkıh ilmini tedvin edip şahsiyet kazandırdığı iddiası iki yönden doğru değildir. Birincisi Ebu Hanife bizzat fıkıh ilmini kendisi tedvin etmedi, vefatından sonra talebeleri tedvin edip ona nispet ettiler. Ayrıca o, tedvin etmiş olsa bile meseleleri tedvin edip cevap vermek sadece Ebu Hanife'ye mahsus bir ayrıcalık değildir. Bâbertî'nin

³⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 41-43.

³⁷ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 44.

³⁸ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 205b.

³⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 24-26.

⁴⁰ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 205b.

buradaki kasdı fıkıh ilmi ise bunu onun dışındaki birçok Müslüman âlim de yapmış, bir kısmı da Ebu Hanife'nin yaptığını kusurlu bulmuştur. İctihada göre hüküm verilmesi gereken bir hadise olduğu zaman elbette Kur'an ve sünnetten bununla ilgili ilkeler çıkarmak gerekir. Bu durum sadece Ebu Hanife'ye mahsus bir özellik de değildir. Nitekim Hz. Ali bir yere vali gönderdiğinde kitap ve sünnette hükmü bulunmayan bir mesele olan kardeşi olmakla beraber dedenin hükmü konusunda ictihada göre hüküm vermesini emretmiştir⁴¹.

Bâbertî, İmam Şafî'nin "İnsanlar fıkıhta Ebu Hanife'ye muhtaçtırlar"⁴² ve İmam Müzenî (ö. 264/877)'nin Ebu Hanife hakkında "Âlimler, Ebu Hanife'ye ilmin dörtte üçünü teslim ettiği halde o, dörtte birini bile diğer âlimlere bırakmadı. Çünkü ilmin yarısı soru, yarısı cevaptır. Soruda Ebu Hanife uzman olup kimse ona bu hususta erişememiştir. İkinci bölümünde ise cevapların tamamı onun tarafından verilmiştir⁴³ ifadesini Ebu Hanife'nin faziletine delil olarak zikretmektedir. İbn Ebî'l-İzz'e göre Bâbertî'nin Müzenî'ye nispet ederek aktardığı⁴⁴ bu rivayet iki yönden sorunludur. Birincisi Ebu Hanife'nin sual sormada tek olduğu iddiası sahih değildir. Çünkü olaylar yenilenmeye, sorular sorulmaya ve cevaplar verilmeye devam etmektedir. Dolayısıyla bunun

⁴¹ İbn Ebî'l-İzz, *a.g.e.*, s. 35-36.

⁴² Şemsüddin Ebu Bekir Serahsî, *el-Mebsût*, II. Baskı, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y., c. I, s. 3; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, Müessesetü'r-Risale Yay. Beyrut 1996, c. I, s. 45.

⁴³ Serahsî, a.y.

⁴⁴ "İmam Müzenî zamanında Şafîilerden biri Ebu Hanife (r.h.)'yi küçümsüyordu. İmam Müzenî bu durumdan haberdar olunca, o kişiye: "Ebu Hanife (r.h.)'den sana ne? Âlimler, Ebu Hanife (r.h.)'ye ilmin dörtte üçünü teslim ettiği halde Ebu Hanife (r.h.) onlara ilmin dörtte birini bile bırakmamıştır" karşılığını vermiştir. Bu cevap üzerine o adam, İmam Müzenî'ye hitaben "bu nasıl oluyor ey imam?" diye sormuş, o da "İlmin yarısı soru, yarısı cevaptır. Soru kısmında Ebu Hanife (r.h.) uzman olup kimse ona bu hususta erişememiştir. İkinci kısımda ise bütün cevaplar ona aittir." (Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 205b)

sadece ona has olduğunu iddia etmek anlamsızdır. İkincisi ise, soru cevabın bir parçası olmayıp avâmdan insanların anlaması içindir⁴⁵.

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin Ebu Hanife'nin ictihaddaki faziletiyle ilgili "hakkında iki farklı görüş olan bir meselede ümmetin ihtilafı sabit olmuşsa bundan sonra hiç kimse üçüncü bir görüş ileri süremez. Fakat sabit olmadan önce farklı bir görüş ileri sürülmesi ise ihtilafsız caizdir. Nitekim Ebu Hanife mezhepler oluşmadan önce ictihad ettiğinden ve içtihadı yerini bulduğundan ihtilafsız caizdir. Ondan sonra ictihad edenlere gelince âlimlerin çoğunluğuna göre mezhepler istikrara kavuştuktan sonra ictihad edenlerin içtihadı caiz değildir. İhtilafsız caiz kabul edilen ictihad, kendisinde ihtilaf ve itiraz edilen ictihaddan daha üstündür"⁴⁶ iddiasını eleştirmektedir. İbn Ebi'l-İzz'e göre yukarıdaki kaideyi usulcüler sahabe döneminde bir meselede iki görüşe ayrılmış ve mezhepler istikrar bulmuş olsa da üçüncü bir görüş ileri süremezler şeklinde zikretmektedir. Aynı şekilde her asırda ihtilaf kesinleştikten sonra yeni görüş konusunda âlimler ihtilaf etmektedir. İhtilafı alakalı bu usul kaidesi doğru kabul edilse bile bir meselede Ebu Hanife'ye muhalefet ettiğinden dolayı İmam Malik, Sevrî, Evzâî ve çağdaşı olan diğer imamların görüşlerinin reddedilmesi gerekmez. Çünkü Bâbertî'nin iddiasına göre zaten mezhepler henüz istikrar bulmamıştır⁴⁷. İbn Ebi'l-İzz'e göre Bâbertî'nin zikrettiği bu usul kaidesi taklitçileri bazı meselelerde zor durumda bırakmıştır. Örneğin ihramlıyken av hayvanı öldürenin hükmü konusunda sahabe ittifak etmiş, kıymetinin ödenmesi görüşü sonradan ortaya çıkmıştır. İmam Muhammed hariç Ebu Hanife ve Ebu Yusuf da bu görüştedir. Bir diğer örnek de lutîlik meselesi olup Ebu Hanife bu kimselerin had gerekmesizin ta'zir edileceği görüşündedir.

⁴⁵ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁴⁶ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 206a; Bu konu, Kerhî ve Debusî gibi fakihler arasında ihtilafıdır. (Bkz. Muhammed Emin b. Mahmûd el-Buhârî Emîripadişah, *Teyşîru't-Tahrîr Şerhu't-Tahrîr libni Hümmâm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, II. Baskı, c. III, s. 246).

⁴⁷ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 38-39.

Hâlbuki sahabenin hiçbirisi ta'zir ile yetinileceği görüşünde olmayıp sadece öldürülmesinin şekli konusunda ihtilaf etmiştir. Bu usul kaidesinin gereği olarak Ebu Hanife'nin ta'zire yetinmesi caiz değildir. Çünkü bu görüş, görüşler arasında ihtilaf kesinleştikten sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Bâbertî'nin Ebu Hanife'nin taklidi konusunda ortaya koymuş olduğu delil kendi iddiasını desteklemekten uzaktır. Başta Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer olmak üzere talebeleri, hocaları Ebu Hanife'ye sayılamayacak kadar meselelerde muhalefet etmişlerdir. Bu durum onları, Ebu Hanife'nin mensubu olmaktan çıkarmamıştır. Ebu Yusuf, sa' ölçüsü, sebze ve onun dışındakilerin zekâtı konusundaki önceki görüşünden döndüğünde şöyle söylemiştir: "İki arkadaşım da benim gördüğümü görseydi benim döndüğüm gibi onlar da dönerlerdi. Hatta o delil ortaya çıkınca hatalı görüşten dönüleceğini Ebu Hanife'den öğrendiğini söylemiştir"⁴⁸. İmam Ebu Yusuf ve Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin şöyle söylediğini rivayet etmektedir: "Bizim kanaatimiz ve ulaşabildiğimiz en güzel görüş budur. Bundan daha iyisini getiren olursa, o kimsenin görüşünü kabul ederiz"⁴⁹.

Bâbertî'nin "Ebu Hanife, mezhepler oluşmadan önce icthad ettiği için, icthadı yerini bulmuştur"⁵⁰ iddiasına gelince, İbn Ebi'l-İzz'e göre "bu sadece Ebu Hanife'yi taklit etmeyi gerektirmez. Seleften herhangi bir görüşün rivayet edilmediği meselelerde icthad yapılamayacağı anlamına da gelmez. Yine bir meselede râcih görüş ortaya çıktığında Ebu Hanife'nin görüşüne uygun değilse başka bir kimsenin görüşü alınmayacak diye bir kaide söz konusu olamaz." İbn Ebi'l-İzz'e göre "Ebu Hanife'den sonra icthadın geçersiz sayılması görüşü Ebu Bekir er-Razi'ye nispet edilir ki bu iddia geçerliği olmayan boş bir sözdür. Nitekim mutaassıplardan onun dışında da benzer iddiada bulunanlar vardır. İctihat kapısının ne zaman kapandığı konusu da ihtilafıdır. Kimisi

⁴⁸ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, 78.

⁵⁰ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 205b.

hicretten iki yüz yıl sonra, kimi Şafiî'den sonra, kimi Evzâî'den, kimi de Süfyan'dan sonra kapandığını iddia eder ama bununla ilgili herhangi bir ayet yoktur. İctihat kapısının kapalı olduğunu iddia edenler yeryüzünde Allah'ın dinini delile dayanarak ayakta tutan hiçbir kimsenin olmadığını iddia ederler. Onlara göre gerçek manada ilimle uğraşan, hüküm çıkarmak için Kur'an ve sünnete müracaat edecek hiç kimse kalmamıştır. Taklit ettikleri ve tâbî oldukları imamın görüşüne sunmadıkça fetva vermez ve hükmetmezler. Kur'an ve sünnet, o görüşe uygunsuzsa fetva verirler, değil ise almazlar. İbn Ebi'l-İzz'e göre nassın bulunmadığı durumlarda ve yine selef-i salihinin kendi arasında ihtilaf ettiği hükümlerde, Kur'an ve sünnete en yakın hükmü bulmak için ictehad yapmak gerekir. Hakkında icma bulunan meselede ise ictehad yapılamaz kuralı ise hem Ebu Hanife döneminde hem de sonraki dönemlerde geçerlidir⁵¹. O'na göre Bâbertî, yazdığı bu risale ile insanları sadece Ebu Hanife'yi taklit etmeye davet etmektedir. Hâlbuki onun davet ettiği yol, Hanefi âlimlerinin yolu değildir. Asıl olan her hangi bir imamı taklit değil, delile bağlı olarak ön plana çıkacak görüşe tâbi olmaktır⁵². Bâbertî İslâm'ın âlimlere tanıdığı ictehad hürriyetini kısıtlayarak ictehadlarıyla bazı mezhep hükümlerini kabul etmeyen âlimlere cephe almakta ve ictehad yapılmasını engellemeye çalışmaktadır.

Yukarıda İbn Ebi'l-İzz'in Bâbertî'nin Ebu Hanife'nin diğer imamlara tercih edilmesi gerektiği iddialarına karşı verdiği cevaplar, hiç şüphesiz onun üstün ilmi birikimini yansıtmakta, İslam hukuk tarihinde ender rastlanan münakaşa ve tenkit örneğini ortaya koymaktadır. O'nun kişi merkezli değil delil ve ilke merkezli olmak gerektiği şeklindeki görüşlere katılmamak mümkün değildir. Ancak İslam hukuk tarihi dikkate alındığında onun bir imama değil de delile tâbi olmak gerektiği iddiasının uygulama açısından çeşitli sıkıntılara sebep olacağı

⁵¹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 41.

⁵² İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 23-24.

anlaşılmaktadır. Nitekim Hicrî VI. asrın ortalarından itibaren Muvahhid hükümdarları; Abdülmümin b. Ali, oğlu ve özellikle torunu Ebû-Yûsuf Ya'kub el-Mensûr (v. 595/1199)'un iktidarı döneminde Kuzey Afrika'da ve özellikle Fas çevresinde yürüttüğü devlet destekli bir ictihad hareketi başlatılmış fakat başarılı olamamıştır⁵³. Anlaşıldığı kadarıyla bir müessese olarak devlet, belirsizliği değil, öngörülebilir hukuk düzenine ihtiyaç duymaktadır. Zaten müctehid imamlar, delilleri farklı yorumladıkları için mezhepler teşekkül etmiştir. Ayrıca bu görüşlere sahip İbn Ebi'l-İzz'in kendisi kısa bir süre Mısır kadılığında kalabilmiştir. Nihayetinde taklit taraftarı fakihler, onlarla işbirliği halindeki yöneticiler ve mutaassıp mezhep mensupları delil merkezli yaklaşıma yaşama imkânı vermemiştir. Dolayısıyla İbn Ebi'l-İzz'in görüşleri delil bakımından güçlü olmakla beraber pratik açıdan pek de kabul görmemiştir.

2. İbn Ebi'l-İzz'in Ebu Hanife'nin Hadis Bilgisiyle İlgili Görüşleri

Bu dönemde Ebu Hanife'nin taklit edilmesi gerektiği iddialarına karşı bazı kimseler, Ebu Hanife'nin güya Buhârî'nin Sahih'inde geçen bazı hadisleri bilmediğini ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerine muhalefet ettiğini iddia etmektedir. Buradan hareketle kendi mezhep imamlarını ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Bâbertî de bu iddialara cevap vermek amacıyla söz konusu risaleyi kaleme almıştır. O, burada Ebu Hanife'nin Buhârî'de geçen hadisleri bildiğini ispat amacıyla makul

⁵³ "Muvahhidî yöneticiler, ulemânın ve halkın asıl kaynaklarla alâkalarını kestiklerini ve tamamen -mâlikî müctehidler tarafından yazılmış, fûrû (fıkıh) kitaplarına dayandıklarını, bunların dışına çıkmadıklarını görünce halka, bu kitapları okumayı yasaklamışlar, ele geçen bütün fûrû kitaplarını yaktırmışlardır. Bunların yerine, on hadîs kitabını (Buhârî, Müslim, Ebû-Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Muvatta', Beyhakî'nin ve Dârekutnî'nin Sünen'leri, Bezzâr ve İbn Ebî-Şeybe'nin Müsnedleri) ele almış, bunlardaki hadisleri taratmış, konulara göre yazdırmış ve gerek âlimlerin ve gerekse halkın bunları öğrenmelerini, bunlara göre amel etmelerini istemişler, iyi öğrenip uygulayanlara mükâfatlar vermişlerdir." (Karaman, *a.g.e.*, s. 257)

sınırları zorlayan rivayetlere yer vermiştir. İbn Ebi'l-İzz ise her iki konuda Bâbertî'nin iddialarına cevap vermeye çalışmaktadır.

2.1. İbn Ebi'l-İzz'in Ebu Hanife ve Buhârî'deki Hadislerle İlgili Görüşleri

İbn Ebi'l-İzz'e göre Ebu Hanife'nin Buhârî'de geçen hadisleri bilmediği ve dolayısıyla Rasûlullah'a muhalefet ettiği iddiası tamamen yalan ve iftiradır. O'na dil uzatan kimseler her türlü kınamayı hak etmektedir. O kimselerin kastı söyleyeni belirtmeden sözün tevilinde ve zemminde muhalefet ettiği iddiası ise, Buhârî ictihadi meselelerde farklı görüş bulunan konularda "Bazı insanlar şöyle söyledi", "Rasûl'e muhalefet etti" şeklindeki ifadeleri, kimin muhalefet ettiğini zikretmeksizin kullanmaktadır. Bu iddiada Buhârî yalnız da değildir. Nitekim Muhammed b. Hasan vakfın bağlayıcı olmadığı konusunda Ebu Hanife'den uzaklaşmış ve bunu delilsiz hüküm olarak isimlendirmiştir. Aynısını Bâbertî, risalesinin on ikinci meselesinde İmam Şafiî'nin "Boşanmış kadınlar yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet dönemi beklesinler"⁵⁴ ayetine muhalefet ettiğini iddia etmiştir⁵⁵. Bir görüş nassa muhalif denirse, bunu söyleyen kimse ma'zurdur. Te'vil yoluyla muhalefetten hiçbir âlim kurtulamamıştır. Bu te'vil fasit olsa bile ictihad neticesi olmuş ise te'vil eden kimse günahkâr olmaz. Müctehid, ictihad ettiğinde; isabet ederse biri ictihad sevabı, diğeri de doğruyu bulma sevabı olmak üzere iki sevap alır. Eğer hata ederse sadece ictihad sevabı vardır, hatası da affedilir. Eğer nassa muhalefet kastî ise bu küfürdür. İbn Ebi'l-İzz'e göre, Ebu Hanife veya ilim ehlinde herhangi bir kimse hakkında kasten "nassa muhalefet etmiştir, Rasûlullah'a muhalefet etmiştir" demek caiz değildir. Belki "nass ona ulaşmamıştır veya bu hükümde delili

⁵⁴ Bakara, 2/228.

⁵⁵ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 209b.

görememiştir veya başka bir delil o delile taarruz etmiştir veya başka bir sebepten dolayı ma'zurdur" denilebilir. O'na göre Ebu Hanife hakkında iki grup ifrat etmiştir: Birincisi Ebu Hanife'yi taklide sıkı sıkıya bağlanıp, onu adeta peygamber makamında gören gruptur ki, eğer nassa muhalif ondan bir görüş varid olmuş olsa, nassı te'vil ederler. Ya da mensup oldukları imamın talebelerinin kitabından buldukları görüşlerden birini alıp onun görüşüne muhalif olan görüşlere iltifat etmezler. Bağlı oldukları imamın görüşleri onların yanında Şârî'nin nassı gibidir. İmamdan nakledilmiş bir görüş olmadığı durumlarda çoğunlukla bir kısım talebelerin fetvaları bu nassları oluşturmaktadır. Hâlbuki Ebu Hanife'nin talebeleri delil, imamlarının görüşünün aksine çıktığı takdirde imamlarını taklit etmekten vazgeçip delil ile amel ederlerdi. Diğer grup ise onu yetersiz görürler, re'yi asıl aldığını ve nassı terk ettiğini iddia ederler. Onu ve talebelerini "rey ehli" diye isimlendirirler⁵⁶.

İbn Ebî'l-İz, Bâbertî'nin "Buhârî, Buhara'da yaşadı ve elde ettiği hadisleri orada öğrendi. Zira bizatihi bir araya getirdiği hadisler bunların Hanefîlerde mevcut olduğunun açık bir delilidir... Buhârî'yi 'Kıssacı' Muhammed b. İsmail olarak nitelendirmiştir..."⁵⁷ şeklindeki iddiasını doğru bulmamaktadır. O'na göre Buhârî'nin hayatını konu alan eserlerde "Kıssacı" Muhammed b. İsmail olarak nitelendirildiğine dair bir ifade yoktur. Olsa bile bunu ancak kendisine kini olan bir kimsenin iddia edebileceğini ifade etmektedir. O'nun ilim adına yaptığı yolculuklar ve ortaya koyduğu eser, ilimdeki farkını ve üstünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Buhara'da hiç kimse Buhârî'nin yaptığı bu çalışmanın bir benzerine rastlayamaz. O'na "kıssacı" denilmesi ondan bir şey eksiltmez, o hasetten dolayı değeri düşürülmeye çalışılanların ilki de değildir. İbn Ebî'l-İz ve kendisi gibi düşünenlerin Ebu Hanife'yi zemmedenleri duyduklarında onların karalamasını engellemeye çalıştığını ve kınadığını

⁵⁶ İbn Ebî'l-İz, *a.g.e.*, s. 29-32.

⁵⁷ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 206b.

ifade etmektedir. O'na göre Bâbertî'nin yaptığı gibi Buhârî'nin medhi Ebu Hanife'nin zemmi demek değildir⁵⁸.

İbn Ebi'l-İzz'e göre Kur'an'dan sonra Buhârî ve Müslim'in Sahih'inden daha sahih bir kitap yoktur. Buhârî'nin eseri de Müslim'inkinden daha sahihtir. Buhârî, doğru rivayeti ortaya koyabilmek amacıyla zaman zaman hatalı rivayetlere de eserinde yer vermiştir. Bu sebeple eserinde hadis hafızlarının inkâr ettiği birçok hatalı hadis yer almaktadır. Muhaddisler, Buhârî ve Müslim'in eserlerini inceledikten sonra çoğu Müslim'de olmak üzere her ikisinde yaklaşık yirmi hadis dışında diğerlerinin sahih olduğu görüşüne vardılar. Hadis hafızlarından bir grup her ikisini tenkit etmiş olsa da çoğunluk hadis münekkitleri Buhârî ve Müslim'in eserlerinin sahih olduğunu teslim ettiler. Müslim'in Sahih adlı eserinde Ümmü Habibe, Cumartesi günü, türbe yapımı, üç ve daha fazla rekat küsûf namazıyla ilgili bazı rivayetler sıhhati tenkit edilen hadislerdir. Buhârî'nin Sahih'i tenkitten en uzak iki kitabın birincisidir. Bu eserden lafzıyla rivayet eden kimse tenkit edecek bir şey bulamaz. Ancak tenkit edildiğini açıkladığı bir metni bulabilir. Her iki eser sahabe ve tâbiîn âsârını tasnif etmeyi, hasen ve mürsel vb. temyiz etmeyi amaçlamamış, sadece müsned sahih hadisleri toplamıştır. Kısaca İbn Ebi'l-İzz, Ebu Hanife'nin kasıtlı bir şekilde Buhârî'deki hadislerle muhalefet etmediğini, Buhârî'nin de hadisleri Hanefilerden almadığını belirtmektedir⁵⁹.

2.2. İbn Ebi'l-İzz'e Göre Ebu Hanife'nin Hadis Bilgisi

Ebu Hanife'nin hadis yönünden zayıf olduğunu iddia edenlere karşı bazı Hanefiler, onun hadis bilgisinin genişliğini göstermek amacıyla çeşitli savunmalar yapmışlardır. Bu esnada gerçeklikten uzak bazı iddialarda bulunmuşlardır. Örneğin Bâbertî, Ebu Hanife'nin hadis

⁵⁸ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 52-54.

⁵⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 47-50.

bilgisini ispat amacıyla Yahya b. Nasr (ö. 215/830)'ın Ebu Hanife'den naklen "Yanımda hadis sandıkları var. Ondan çok azını kullandım." sözüyle İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798)'un "uygulama dışı kalmış yirmi bin mensûh hadisi ezbere biliyorum." rivayetlerine yer vermiştir⁶⁰. İbn Ebi'l-İz ise bu iddiaları reddetmektedir. O'na göre yukarıda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a ait olduğu iddia edilen bu sözlerin hem nispeti sahih değildir hem de gerçeklikten uzaktır. Ebu Hanife'ye ait bir müsned olduğu iddiası da vardır ama bu rivayet zayıftır. Ayrıca Ebu Hanife zamanında hadisler nâsîh ve mensûh şeklinde ayrılmamıştır. Neticede Bâbertî'nin delil olarak zikrettiği sandıklar dolusu hadis veya yirmi bin mensûh hadisin bulunması nasıl mümkün olabilir. Nitekim İbn'ül Kayyim el-Cevzî (ö. 597/1201) Varakât'ında mensûh hadisleri bir araya toplayarak ondan daha az bir hadisin nesh edildiğini tespit etmiştir. Birçok hadisin mensûh olduğunu iddia edenler ya iki muarız hadisin arasını cem etmede aciz kalmışlar ya da muarız olanın butlanı konusunda bilgisizdirler. Kimileri de kendi mezheplerini doğrulama ve haklı çıkarma gayesiyle hareket etmektedir. Nasıl oluyor da sandıklar dolusu ve yirmi bin mensûh hadis ve benzeri iddialar Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a isnat edilebilmektedir. Bu iddia sahipleri farkında olmadan Hz. Peygamber'e ve dinine zarar vermektedirler. Zira bu iddia doğru kabul edilirse Hz. Peygamber sürekli birbirine zıt işleri emretmiş ve teşrî kılmış anlamına gelmektedir ki bu da ancak mezhep taassubuna kapılmış hevâ sahibi kimselerin tutarsız iddialarıdır. İbn Ebi'l-İzz'e göre şayet Bâbertî "mensuh ve tearuz iddiasında bulunmak yerine "Ebu Hanife çoğu hadisi zayıf veya mevzû olma ihtimali yüzünden tahriç etmemiştir" deseydi doğruya daha yakın bir ifade kullanmış olurdu⁶¹.

Kısaca İbn Ebi'l-İz, Ebu Hanife'nin kasten hadise muhalefet ettiği iddialarının asılsız, ama yirmi bin mensuh hadis ve benzeri hadis

⁶⁰ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 206a-b.

⁶¹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 45-51.

bildiğine dair rivayetlerin de mesnedsiz olduğunu tespit etmektedir. Dinin kişilere bağlı olmadığını, onlar olmadan da İslam'ın bozulmadan günümüze kadar ulaşacağına inanmaktadır. Bazı Hanefilerin Buhârî'yi karalamaya yönelik ithamlarını da bilimsel bir tarzda reddetmektedir. Söz konusu iddialar mezhep taassubunun mukallitleri sevk ettiği nokta bakımından da düşündürücüdür.

3. İbn Ebi'l-İzz'in Ebu Hanife'yi Taklit Etmeyi Gerektiren Meselelere Dair Görüşleri

Mutlaka bir mezhebin taklit edilmesi gerektiğini iddia edenler diğer mezheplerin görüşleriyle kendi mezheplerindeki görüşleri mukayese etmek gereğini duymaktadırlar. Burada eğer kendi mezhepleri taklit edilmediği takdirde kamu düzeninin sağlanamayacağını ve toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanamayacağını iddia ederler. Taklit taraftarı Bâbertî de Ebu Hanife ile Şafii'nin ictihadlarını karşılaştırarak iman, ibadet, temizlik, yiyecek, giyecek, evlenme, boşanma, alış veriş, yargı ve yönetim başta olmak üzere tam on altı meselede mutlaka Ebu Hanife'nin ictihadlarına uymak gerektiğini belirtmektedir. O'na göre Hanefi mezhebi taklit edilmediği takdirde, insanlar imanını kaybedip ahirette cehennemde yanacak, toplum ve devlet sıkıntıya girecektir⁶². İbn Ebi'l-İzz, Bâbertî'nin iddialarını tek tek ele alarak değerlendirme yapmaktadır. Bu örneklerin hepsine yer vermek araştırmanın sınırlarını aşacağından iki örnek üzerinden kısaca temas edilmeye çalışılacaktır.

Bâbertî, Ebu Hanife'yi taklit etmeyi gerektiren mesele olarak kelimâ bir konu olan iman-amel ilişkisini örnek vermektedir. Bu bağlamda Ebu Hanife'nin imanı, kalp ile tasdik, dil ile ikrar tanımını esas alır. Buna göre namaz, oruç, zekat, ve hac gibi ameller imana dâhil değildir. İmam Şafii'ye göre ise amel imandan bir cüz olup namaz, oruç, zekat ya da haccı terk

⁶² Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 204b-211a.

eden kimse mü'min olamaz. Küll cüz'ünün yokluğuyla yok olur. Bu da kişiyi ebedî cehennemlik yapar. Hâlbuki "Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed (sav) onun elçisidir diyen kimse cennete girer." hadisi doğrultusunda bu görüşün zararı ve yanlışlığı ortadadır. "...Eğer Ebu Hanife'nin mezhebi olmasaydı daha önce bahsedilen bu amellerden birini terk eden kimse kâfir olup; eşi boş, cinsel ilişkileri zina, haccı ve cihadı da batıl olur"⁶³.

İbn Ebi'l-İzz'e göre Şafiî mezhebiyle ilgili söz konusu görüşler Hanbeli ve Maliki mezhebinde de mevcuttur. Bâbertî sadece bir mezhebi örnek vererek objektiflikten uzaklaşmıştır. O'na göre namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin imana dâhil olmaması sebebiyle Hanefi mezhebinin tercih edilmesi gerektiği yaklaşımı sahih değildir. Bu iddiada bulunanlara "sizin bu yaklaşımınız namaz, oruç vb. ibadetlerin terkine sebep olmaktadır" denilse, onlar "Biz mü'miniz ve bu ibadetlerin terki bizi imandan çıkarmaz." diye cevap verirler. Hâlbuki bu durum hiçbir fakihin onaylamadığı bir yaklaşımdır. Onlara amel, iman kavramında mündemiçtir denilse, onlar "amelin olmaması kişiyi dinden çıkarmaz." diye cevap verirler. Peygamberimiz (sav) buyurdular: "İman atmış küsur şubedir. En üstünü 'La ilahe illallah' sözü, en alt tabakası, 'yoldaki eza veren şeyleri gidermek' de imandandır"⁶⁴. İmanın şubelerinden 'La İlahe İllallah' sözü olmaması kişiyi dinden çıkarır. "Yoldaki eza veren şeyleri giderilmemesi" ise kişiyi dinden çıkarmaz. Birçok amel, bunlardan her hangi birine yakındır. Dolayısıyla Bâbertî'nin "küll, cüz'ünün yokluğuyla yok olur" iddiası hatalıdır. Örneğin bir kimsenin eli kesilse bu kimse insanlıktan çıkmaz ve varlığı ortadan kalkmaz. Herhalde burada Bâbertî kemal sıfatının kaybolacağını kast etmiş olmalıdır. "Allah'ın adı anıldığında mü'minlerin kalbi titrer"⁶⁵ ayetiyle "Emanete sahip çıkmayan

⁶³ Bâbertî, a.g.e., vr. 207a-b.

⁶⁴ Müslim, İman, 58; Tirmizi, İman, 6; Ebu Davut, Sünnet, 18; İbn-i Mace, Mukaddime, 9.

⁶⁵ Enfal, 8/2.

iman sahibi değildir." hadisi buna güzel bir örnektir. İman cins isimdir, cins isimlerde ise müsemmanın bir kısmının yok olmasıyla küll ortadan kalkmaz. Bâbertî imanı cins isim olarak değil özel bir isim olarak değerlendirmektedir. Ayrıca küll cüz'ünün yokluğuyla yok olur iddiası hatalıdır. Bir sayı eksildiğinde on sayısı nasıl ortadan kalkarsa aynı şekilde kişi, Rasûlün getirdiklerinden birini inkar ederse iman da ortadan kalkar. İbn Ebi'l-İzz'e göre "Allah'tan başka ilah yoktur ve Hz. Muhammed (sav) onun elçisidir diyen kimse cennete girer." hadisi Bâbertî'nin bu konudaki görüşüne delil olamaz. İbn Ebi'l-İzz'e göre Bâbertî'nin "eğer Hanefi mezhebi olmasaydı insanlar dinden çıkar cehennemlik olurdu" iddiasına gelince bu şuna benzer. Müslümanın küfrüne, hakkın batıllığına, helalin haramlığına inanan kimse haktan ne değiştirebilir? Hristiyanların meleklerin dışı olduğuna inandıkları için melekler dışı oldu mu? "Eğer Müslümanlar olmasaydı melekler dışı olurdu." denebilir mi? Ebu Hanife ve Şafiî yaratılmamış olsaydı din zarar mı görürdü? O'na göre ulemanın görevi ancak dini tebliğ ve müşkil meseleleri izahtır. Helal, haram, küfür ve fıskın teşrii Allah ve Rasûlüne aittir⁶⁶.

Bâbertî'nin mutlaka Hanefi mezhebinin taklit edilmesi gerektiğine dair örnek verdiği bir başka mesele de devlet başkanının azledilmesiyle ilgilidir. Ebu Hanife'ye göre sultan, büyük bir günah işlediğinde veya küçük bir günahta ısrar ettiğinde azledilmez. Şafiî'ye göre ise azledilir. O'na göre bu hükmün ortaya çıkaracağı karmaşa açıktır. Bu konuda yapılacak uyarı da garaza sebep olur⁶⁷. İbn Ebi'l-İzz, ehlisünnetin fitne çıkma tehlikesi bulunduğu takdirde büyük günah işleyen ve küçük günahta ısrar eden hükümdarın değiştirilmeyeceği görüşünde olduğunu belirtir. Sadece mu'tezile, harici ve rafizilerde büyük günah işleyen

⁶⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 54-60.

⁶⁷ Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 210a.

hükümdara karşı başkaldırmak caizdir. Dolayısıyla Bâbertî'nin bu konuda sadece Şafiî mezhebini kötülemesi anlamsızdır⁶⁸.

İbn Ebi'l-İzz'e göre, "at, katır vb. tezekleriyle ısıtılan su, namazda niyetin yeri" gibi birçok konuda Bâbertî'nin ortaya koyduğu iddiaların aslı yoktur. Örneğin Şafiî mezhebinde su ile tezek arasında koruyucu bir engel varsa bu şekilde ısıtılan suyun kullanılması ittifakla caizdir. Hanbelî ve Malikî mezhebinde ise iki rivayetten birinde tezekle su arasında engel koruyucu değilse mekruh olduğu belirtilmiştir. Bu görüş onların "pisliğin dumanı da pistir" yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Her iki mezhepteki diğer rivayet ise Hanefilerinki gibi olup Zahiriler de aynı görüştedir. Görüldüğü üzere Ebu Hanife bu görüşte yalnız değildir⁶⁹.

İbn Ebi'l-İzz'e göre, Hanefi mezhebi durgun sulara az bir necasetin düşmesi ve kullanmakla kirlenmesi konusunda diğer mezheplere nazaran daha ağır şartlar ileri sürmektedir. Bunun da insanların hayatını zorlaştırdığı ortadadır. Bir kimse bundan hareketle diğer mezheplerin tercih edilmesi gerektiğini iddia edebilir⁷⁰. O'na göre zekatın tek bir kişiye ödenmesi ve Bâbertî'nin hac başlığında yer verdiğine göre kadına dokunmakla abdestin bozulması konusunda Ebu Hanife'nin görüşü delil bakımından Şafiî'ye göre daha kuvvetlidir. Bâbertî kolay olduğu için değil, delilinin kuvveti sebebiyle onun görüşünü tercih etmiş olsaydı daha isabetli bir şey yapmış olurdu. O'na göre hiçbir fakih taklidi daha kolay diyerek bir mezhebin taklit edilmesi gerektiği şeklinde istidlalde bulunamaz⁷¹.

⁶⁸ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁶⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 60, 62.

⁷⁰ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 61.

⁷¹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 66.

İbn Ebi'l-İzz'e göre Bâbertî'nin altın ve gümüşten yapılmış eyere binmekle ilgili iddiasının asıl amacı, devlet adamlarının Hanefî mezhebine yardım etmesini sağlamak ve onları taassuba yönlendirmektir⁷².

İbn Ebi'l-İz, Bâbertî'nin sanki Şafiî mezhebine karşı bu risaleyi yazdığı izlenimi edindiğini ifade etmektedir. Çünkü Bâbertî'nin zikrettiği bütün örneklerde sadece Şafiî mezhebini hedef aldığını hâlbuki verdiği örnekler içinde Ebu Hanife dışındaki diğer iki mezhep imamının da aynı görüşte olduğu on mesele bulunduğunu zikretmektedir. O'na göre, Bâbertî'nin bu örnekleri vermedeki asıl amacı uygulanabilirlik bakımından Hanefiliğin Şafilikten daha kolay bir mezhep olduğu gerekçesiyle onun taklidinin gerekliliğini ortaya koymaktır. Fakat bu sebeple bir mezhebin taklit edilmesi gerektiği tezi, İslam'ın genel prensiplerine aykırıdır. Sahabe ve müctehid imamların yolu taklid değil delile bağlı olarak hareket etmektir⁷³.

Bâbertî'nin Hanefi mezhebinin diğer mezheplere tercih edilmesi gerektiğine dair verdiği örnekler tek tek incelendiğinde birçok meselede onun ilmi objektiflikten uzaklaştığı görülmektedir. Dolayısıyla Bâbertî'nin risalesinde ilmi tutarlılıktan ziyade, kamuoyunu etkileme ve Hanefileri diğer mezhep mensupları yanında psikolojik olarak güçlü kılma amacını taşıdığı söylenebilir.

4. İbn Ebi'l-İzz'in Taklit ve Taassuba Karşı Yönelttiği Tenkitler

İbn Ebi'l-İzz'e göre bir kimsenin delilini bilmediği bir konuda, bir imamı taklit etmesi caizdir. Hatta Allah'ın hükmünün bilinmediği zarûret durumlarında, kişinin kendisine ulaşan görüşle amel etmesi vacip bile olur. Fakat bir meseleyle alakalı bir delile muttali olur ve görüşü müctehidin görüşüne muvafık olursa bu onu taklit etmek değil, delile tâbi

⁷² İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁷³ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 55.

olmaktır. Ancak delil müçtehidin görüşüne muhalif çıktığı halde veya meseleyle ilgili delile bağlı olarak tercih yapabileceği durumda böyle yapmayıp taklit ederse, işte bu zemmedilen taklittir ki, söz konusu ayetlerde⁷⁴ geçen atalarının dinini taklit etmeye benzemektedir⁷⁵. Delilsiz bir şekilde atalarının dinini taklit eden kimseler, kısa bir süre sonra nasıl taassuba düştülerse, bir mezhebi taklit eden ve edilmesi gerektiğini iddia edenlerin de benzer bir taassuba düşmekten kaçınmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Ebî'l-İzz taassubu iki kısımda değerlendirmektedir: Birincisi Hz. Muhammed (sav) dışında İmam Ebu Hanife, Şafîî, Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi muayyen bir kimseye diğerlerinin görüşlerine bakmaksızın tabi olmanın doğru olduğunu iddia edenlerin içinde bulunduğu taassuptur ki bu taassup O'na göre apaçık bir cahilliktir. Bir imama taassup derecesinde bağlanmak sağlam bir düşüncenin eseri değil, hevâ ve hevesin bir ifadesidir. Onların bu durumu, ilk üç halifeye değil de sadece Hz. Ali (r.a.)ye taassupla bağlanan Râfizîlerin tavrına benzemektedir. İslam, tek bir âlim ve onun müntesiplerine gelmemiştir. Bunun aksini iddia etmek, mezhep imamını peygamber makamına yükseltmek demektir. Şayet Bâbertî hakka tâbi olduğunu belirtmiş olsaydı buna kimsenin itirazı olmazdı. Zira ümmet her hususta yalnız Hz. Muhammed (sav)e itaat edilmesi konusunda ittifak etmiştir. Sahabe, tabiîn ve etba'ut-tabîîn dönemlerinde sorunlar kitaba ve sünnete arz edilerek çözülmüştür. Rasûlullah dışında tek bir kimsenin görüşü diğerleri reddedilerek alınmamıştır. Aslında bu metod kıyamet gününe kadar onlara tabi olanların yoludur. Fakat taassup sahibi kimseler mezhep imamlarının görüşlerini, Kur'an, sünnet ve icmanın önüne geçirmektedirler. Ona göre Kur'an o imamın görüşüne uyduğu takdirde kabul ettiklerini, uymadığı takdirde ise reddederek çeşitli hiyel yollarına

⁷⁴ Bakara, 2/170; Zuhruf, 43/23.

⁷⁵ İbn Ebî'l-İz, *a.g.e.*, s. 22.

başvurduklarını iddia etmektedir. İbn Ebi'l-İzz'e göre mezhep imamları; Ebu Hanife, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel hepsi ictihad etmişlerdir. Hiç şüphesiz ictihadlarında bazen hata, bazen de isabet etmişlerdir. İmamlardan birinin sürekli hata edip diğerinin sürekli isabet ettiğini iddia etmek söz konusu olamaz⁷⁶.

İbn Ebi'l-İzz, taklidi savunan kimseye hiç kimseyi taklit etmeyen selefe niçin muhalefet ettiğini sormaktadır. Eğer mukallit "Kur'an te'vilini ve sünneti bilmediğim için benden daha iyi bilen kimseyi taklit ettim." derse ona "ulemâ, Kur'an ve sünnetin tevilde yahut bir hususta icma etmişlerse o hiç şüphesiz haklıdır. Taklit ettiğin hususta bazısı bazısına muhalefet etmişse, o zaman neye göre bazısını taklit ettiğinin delili nedir" diye sorulabileceğini ifade etmektedir⁷⁷. Eğer kişi "onun mezhebinin doğru olduğunu bildiğim için taklit ettim" derse; o zaman bu kimseye "Kur'an, sünnet ve icmadan bir delil ile mi ulaştın?" diye sorulur. Eğer "evet" derse o zaman zaten taklit etmediği anlaşılır ve delili sorulur. Eğer derse ki "İmam benden daha iyi biliyor." diye taklit ettim. O takdirde "senden daha iyi bilen herkesi taklit et. İstersen sen onun gibi daha birçok insan bulabilirsin" cevabı verilir. Eğer o insanların "en bilgini" derse, o zaman "o kimse sahabeden daha mı çok bilgilidir?" diye sorulur. Eğer "Ben bazı sahabeyi taklit ediyorum." derse, "o zaman taklit etmediğin diğer sahabeleri taklit etmeme gerekçen nedir?" diye sorulur. Belki görüşünü terk ettiğin kimse görüşünü aldığından daha faziletli olabilir. Zira söz söyleyene göre değil, delilin delaletiyle sahih olur. Eğer o kimse "ilmimin azlığı beni taklide götürüyor" derse, o zaman şöyle denilir: Kendisine ulaşan şeriat ahkâmını bilerek taklit eden kimse kendisine bildirilen şeylerde ma'zurdur. İcmaya göre bilgisiz olduğu konularda bir âlimi taklit etmesi gerekir⁷⁸.

⁷⁶ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁷⁷ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 82-83.

⁷⁸ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 83-84.

İbn Ebi'l-İzz, Bâbertî'nin ifade ettiği gibi "Hanefi mezhebinin mensuplarının çokluğu sebebiyle, özellikle bir kimsenin taklid edilmesinin gerekli olacağı sonucuna varmanın doğru olmadığı görüşündedir. Şayet iki kişi niza etse onlardan biri iki şahit diğeri on şahit getirirse ve şahitlerin şهادetiyle hüküm verilse bizzat görmeyen başkasının sözüne uyararak şahitlik eden kalabalık şahitlerin şهادeti tercih edilmez. Mukallitler zandan ve nefislerine hoş gelenden başka bir şeye tabi olmazlar. Sahabeyi, tâbiini ve etbau't-tâbiinden imamları bırakıp sadece bir kimsenin görüşünü almak gerektiği iddiası kabul edilemez⁷⁹.

İbn Ebi'l-İzz'e göre taassubun ikinci çeşidi bazı sahabe, imam ve şeyhler hakkında aşırıya gitme şeklindedir. Onlar bu kimseleri ta'zim ederken farkında olmadan peygamber makamına yükseltmişlerdir. Onlar bu kimselere "peygamberdir" demezler ama peygamber gibi muamele ederler. Farkında olmadan ilahlık mertebesine çıkaranlar da vardır. Zira ta'zimle beraber muhabbet ibadettir. O kimseler cahil oldukları için yaptıkları şeyin ne anlama geldiğini anlamazlar⁸⁰.

İbn Ebi'l-İzz, ümmetin üç yolla taassuba sürüklendiğini belirtmektedir: Bunlardan birincisi, tek mezhebin fikhının okutulması şartıyla vakfedilen medreselerdir. O'na göre medrese vakfedenlerin çoğu cahildir. Bu cehalet onları vakıf te'sis ederken vakıf şartnamesinde şart olarak belli bir mezhep ve imamını taassup saikiyle tayine sevk etmektedir. Vâkıfların şeriat ilmini ihya etmek olan maksatları sahihtir. Ancak bu yolla bir mezhebe yönelik tesis edilen vâkıflar, ulemâ ayırımı yapmaktadırlar. Dolayısıyla vakfedenlerin şartları şeriata uygun olmadığından bir mezhebe tahsis şartıyla kurulan vakıflar batıldır. Çünkü Peygamberimiz (sav) "Bazı insanlara ne oluyor ki, Allah'ın kitabında olmayan bazı şeyleri şart koşuyorlar! Her kim Allah'ın kitabında olmayan bir şeyi şart koşarsa, yüz defa da şart koşsa, o şart batıldır."

⁷⁹ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁰ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 82.

buyurmuştur⁸¹. Her ne kadar hadisin vürud sebebi azat edilenlerin dışındakilerin velâ şartıyla ilgili olsa da, ibare sebebe has değil âmmdır⁸². Söz konusu şartın Allah'ın kitabına aykırı olmadığı iddiasını ise İbn Ebi'l-İzz, mezhep taassupluğu şeklinde itham eder.

XIV. yüzyıl boyunca Memlûklu devletinde bu görüşlerin ortaya çıkmasında o dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal şartlarının önemli bir yeri olduğu akla gelmektedir. Nitekim bu dönemde köle olarak getirilen Türkler devleti ele geçirmiş, bu sayede büyük siyasi ve ekonomik güç elde etmişlerdir. Bu imkânı cami ve medreseler yaparak topluma hizmete dönüştürmeye çalışmışlardır. Vakfedilen çoğu medreselerin vakıf senesinde Hanefi fıkhı okutulması şartının bulunması bazı âlimleri rahatsız etmesi söz konusu olabilir. (***) Çünkü burada Bâbertî'nin de belirttiği üzere Hanefi mezhebi mensuplarının Türkler olduğu dikkate alındığında diğer ırkî unsurların bundan rahatsız olması ve bu şartın Kur'an ve sünnete aykırı olduğu görüşünü benimsemelerine yol açması mümkündür. Bâbertî ve Molla Fenari gibi birçok âlimin bu medreselerden mezun olduğu ve burada görev yaptıkları bilinmektedir. Mezhepçiliğe karşı bir kimse olan İbn Ebi'l-İzz'in bu medreselerin taassuba sebep olduğu gerekçesiyle söz konusu şartı geçersiz kabul etmesi, vâkıfın şartını nass gibi değerlendiren Hanefi mezhebi anlayışına karşı çıkan ve böylelikle selefilere yaklaşan farklı bir yaklaşımdır.

İbn Ebi'l-İzz'e göre taassuba sebep olan ikinci yol ise her mezhepten bir kadı tayin edilmesidir. O'na göre Sultan Zahir Baybars 664/1265 senesinde her mezhepten bir kadı tayin ederek ümmetteki ayrılığı derinleştirmiş, yargıyı siyasallaştırmıştır. Bu da birçok insanın hakkının zayi olmasına sebep olmuştur. O'na göre hukuki yargılama yapılırken tek bir imamın görüşü esas alınmamalı, diğer imamların görüşleri de dikkate

⁸¹ Müslim, Itk:2, 1504.

⁸² İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 89-90.

alınmalıdır⁸³. İbn Ebi'l-İzz'in bu önerisi ideal olanı ifade etmektedir. Bu ise her kâdının delilleri değerlendirebilecek ve hukuki görüş belirtebilecek kadar bilgi sahibi olmasını gerektirmektedir. Bir anlamda bu, her kâdının müctehid olması veya müctehid olmasını talep etme anlamına gelir ki pratikte böyle donanıma sahip hâkim bulmak neredeyse imkânsızdır.

İbn Ebi'l-İzz'e göre taassuba sebep olan üçüncü unsur ise Kâbe'ye her mezhepten bir imamın tayin edilmesidir. O'na göre Kâbe'ye ve Emevi camiine her mezhepten bir imamın tayin edilmesi ümmetteki mezhepsel ayrılığı derinleşmiştir. Bize göre de bu durum ümmetin savrulmuş olduğu nokta bakımından önemli bir göstergedir. Çünkü ümmetin birliğini temsil eden Kâbe'de Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiîn dönemlerinde olduğu gibi tek bir imamın arkasında namaz bile kılamamaları ümmetin parçalanmışlığının bir simgesidir. Devlet başkanının her mezhepten bir imam tayin ederek sorunu çözme yoluna gitmesinin fiili bir gereklilik olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

İbn Ebi'l-İzz'in Mısır kadılığına tayin edilmesiyle Bâbertî'nin risalesini yazdığı tarihler dikkate alındığında, İbn Ebi'l-İzz'in mezhep tartışmalarının içinde ve taraflarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki tartışma hukuk tarihinde yer alan mezhepler arasında yapılan klasik mezhep üstünlüğü tartışması değil, ittibâ' ve taklit taraftarı iki Hanefi âlimin tartışmasıdır. Biri selef; yani sahâbe, tabiûn, müctehid imamlar ve talebeleri nasıl delile tabi olma yolunu takip etmişlerse ümmetin de aynı yolu takip etmesi gerektiğini iddia etmektedir. Diğerisi ise mutlak surette Hanefi mezhebinin taklit edilmesini gerekli görmektedir. Bâbertî'nin sultana hitaben Türklerin hâkim olduğu devletlerde Hanefiliğin hakim olması gerektiği vurgusu, İbn Ebi'l-İzz'in buna

⁸³ İbn Ebi'l-İzz, *a.g.e.*, s. 91-92.

yöneltiği asabiyet eleştirisi Türk asıllı alimlerle diğer âlimler arasında da gizli bir mücadelenin varlığını akla getirmektedir.

İbn Ebi'l-İzz, bir Hanefi fakihî olarak Bâbertî'nin tek yanlı değerlendirmelerine, Şafiîlere yönelik haksız eleştirilere ve mezhep taassubuna karşı müslümanları ictihad ve ittibâa yani delilini bilerek bir görüşe uymaya davet etmiştir. Zekatın kendisine zekat verilebilen kimselerden sadece bir sınıfa verilmesi ve kadına dokunduğunda abdestin bozulması gibi meselelerde diğer mezhep imamlarının görüşüne karşı Ebû Hanife'yi takdir etmiştir. Fakat o, Ebû Hanife'nin ihramlıyken av hayvanı öldürenin hükmü ve lûtîlik meselesinde verilecek ceza ile ilgili Hanefilerin savunduğu usul kaidesine uymayan görüşlerini tespit edip ifade etmekten de çekinmemiştir. Ayrıca o, başta Şafiî mezhebi olmak üzere diğer mezhep imamlarının da hakkını teslim ederek kendilerine yönelik haksız eleştirilere cevap vermiştir. Bu anlamda birçok meselede Malikî ve Hanbelî mezheplerinin Şafiîlerle aynı görüşte olmasına rağmen Bâbertî'nin sadece Şafiîleri hedef almasını ve bazı iddialarının asılsız olması sebebiyle yazdıklarını ilmîlikten uzak olmakla ve ilmi yöneticilerin emrine sokmakla itham etmiştir.

Taassuba örnek teşkil eden Bâbertî'nin yaklaşımı dışında İbn Ebi'l-İzz gibi ictihad ve ittibâ' taraftarı kendisiyle çağdaş bir fakih bulunmaktadır. Bu da o dönemin bir bütün olarak taklit ve duraklama dönemi olarak nitelendirilmesinin çok da isabetli olmadığı anlamına gelmektedir.

İslam dünyasında mezhepler, ilk dönemlerden itibaren oluşmuştur. Günümüze kadar da zenginleşerek gelen hukuki bilgi birikiminin taşıyıcısıdır. Bir anlamda devlet ve toplum düzeninde istikrar ve güven ortamının sigortasıdır. Dolayısıyla bir mezhebin taklidini savunanlar, devlet ve toplum düzenini korumayı amaçlamaktadır. Nitekim Bâbertî'nin verdiği örnekler devlet başkanını söz konusu bu tehlikeye karşı uyardı

yöneliktir. Bu anlamda mezheplerin oluşumu ve taklidi tarih bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemlerde mezheplere yönelik aşağılayıcı ve inkâr edici bilinçli ya da bilinçsiz yaklaşımlar, Müslüman toplumlara zarar vermektedir. Onları daha çok dış etkilere açık hale getirmekte, hak ve hukuklarının zayi olmasına imkân sağlamaktadır. Diğer taraftan tarihte bazı Kuzey Afrika şehirlerine Frenklerin, doğu memleketlerine de Moğolların musallat olmasının sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz mezheplerin kendi içinde ve yekdiğeriyle arasındaki şiddetli mücadeledir. Zaman zaman aralarında meydana gelen çarpışmalarda binlerce Müslüman kanının akmasına sebep olmuştur. Günümüzde de Suriye, Irak, Afganistan ve Pakistan başta olmak üzere Müslümanların yaşadığı birçok bölgede mezhep farklılıklarının çatışmaya dönüşme emarelerinin görülmesi, Müslümanların tarihten ibret alarak birlik ve beraberliği titizlikle korumalarını gerekli kılmaktadır. Bu anlamda İbn Ebü'l-İzz, tarihe karşı vazifesini yaparak taklit ve taassuba karşı mücadele etmiş, İslâm'ın bünyesini bunların vereceği zararlardan korumaya çalışmıştır.

İbn Ebi'l-İzz örneğinde İslam dünyasında ictihad yapacak âlimlerin cesaretinin kırılmasında ve dolayısıyla ictihad kapısının kendiliğinden kapanmasında siyaset kurumu yanında onlarla işbirliği halindeki taklit taraftarı ulemânın olumsuz tutumunun büyük rol oynadığı söylenebilir. İbn Ebi'l-İzz'in taassuba ve dolayısıyla tek bir mezhep imamının taklit edilmesi gerektiği iddiasına karşı yaptığı bilimsel eleştiriler günümüzde de hala önemini ve güncelliğini korumaktadır. Kısaca bu dönem Mısır ve Suriye gibi bölgelerde ictihad hareketi yeniden canlanmaya başlamış, fakat taassup ve siyasî baskı bu hareketi engellemiştir. Son yüzyıllarda Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh ve bunların yolunu takip eden Reşit Rıza gibi düşünürler mezhep fikrini kaldırıp, selef yolundan giderek delile bağlı olarak bir araya getirme gayesini gütmüşlerdir. Bu yönüyle İbn Ebi'l-İz daha XIV. yüzyılda ortaya koyduğu görüşler ile bu hareketin

öncüsü sayılabilir. O'nun burada yer verdiği teklif ve öneriler ideal olanı temsil etmekte, fakat hayatın normal akışı ve tarihi tecrübeler bu görüşlerin uygulanma kabiliyetinin zayıf olduğunu göstermektedir. Şayet Türk-İslam hukuk tarihinde Bâbertî'nin görüşleri değil de İbn Ebi'l-İzz'in görüşleri dikkate alınsaydı ne olurdu sorusunun cevabı da ayrıca araştırılmalıdır.

Memlûklar dönemi mezheplerin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle ilk dönem Osmanlı hukukçularının Mısır Memlûk medreselerinden yetişen âlimler olduğu dikkate alındığında bu tartışmaların Hanefî mezhebi merkezli Osmanlı hukuk düşüncesinin oluşumunda önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Ebu Zehrâ, Muhammed, *Ebu Hanife*, Çeviren; Osman Keskiöglü, Konya, 1959.
- Bâbertî, Muhammed b. Mahmud b. Ahmed Ekmelüddin, *en-Nüketü'z-zarîfetü fi tercih-i mezheb-i Ebî Hanife*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, vr. 204b-211b.
- Buhârî Emîripadişah, Muhammed Emin b. Mahmûd, *Teyşîru't-tahrir şerhu't-tahrir libni Hümmâm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut, 1982.
- Heffening, W., "Şafî, Muhammed b. İdris", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1979.
- İbn Ebi'l-İz el-Hanefî, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Ali b. Muhammed ed-Dımişkî, *el-İttibâ'*, Tahkik Eden: Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî, 2. Baskı, Lahor, Mektebetü's-Selefiyye Yay., 1985.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzib*, Müessetü'r-Risale Yay. Beyrut, 1996, c. I, s. 45.
- İnanır, Ahmet, "Ekmelüddin el-Bâbertî'nin "En-Nüketü'z-zarîfetü fi tercihi mezhebi Ebi Hanife" Adlı Risalesi Bağlamında Türklerin Hanefiliği Tercih Gereççeleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 2, Güz 2012 (77/93).

- Kahraman, Abdullah, "Bedrüddin el-Âynî'nin Remzü'l-Hakâyık Adlı Eseri ve Bazı Fıkhî Meselelere Yaklaşımı", *Uluslararası Bedrüddin el-Âynî Sempozyumu*, Gaziantep, 2013.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul, 1999.
- Koca, Ferhat, İbn Ebü'l-İz, *DİA*, İstanbul, 1991.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Sakallı, Talat, "Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1987.
- Serahsî, Şemsüddin Ebu Bekir, *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, II. Baskı, Beyrut, t.y..
- Şeşen, Ramazan, "Eyyübîler", *DİA*, İstanbul, 1995.
- "Mâlikî Mezhebi", *DİA*, Ankara, 2003.
- Tekindağ, M. - C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1961.
- Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *DİA*, Ankara, 2004.